

Annika Åkerblom: Arbetarskydd för kvinnor. Kvinnlig yrkesinspektion i Sverige 1913–1948

Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Economic History 43,
Uppsala, 1998

Mellan 1913 och 1948 fanns i Sverige en särskild yrkesinspektion för kvinnor. Myndigheten hade sin bakgrund i de problem som uppkom i anslutning till industrialiseringen, dess tillkomst var ett resultat av filantropisk verksamhet och politisk aktion från bl a kvinnorörelsen. Ett särskilt arbetarskydd för kvinnor motiverades av att kvinnors arbetsvillkor uppfattades som mer eftersatta än mäns. Kvinnor var dessutom dåligt företrädda av fackföreningarna, utbildade och lätt utbytbara, och hade därför en särskilt utsatt situation. Till detta kom ideologiska föreställningar om att industriarbete var särskilt skadligt för kvinnor, det antogs leda till att kvinnor blev osedliga, slarviga och olämpliga som mödrar. Allt detta skulle stävjas av en kvinnlig yrkesinspektion. Utöver kontrollen av lagstiftningens efterlevnad hade den kvinnliga yrkesinspektionen i uppgift att förbättra kvinnliga arbetares levnadsförhållanden. Enligt formuleringarna i den första instruktionen innebar detta att höja de kvinnliga arbetarna i sedligt och intellektuellt avseende. Sedan den kvinnliga yrkesinspektionen framhållit att kvinnor inte hade större behov av sedlig omvårdnad än män ändrades 1931 uppgiften till att verka för utbildnings- och studiearbete. När den kvinnliga yrkesinspektionen 1949 upplöstes och inordnades i den allmänna yrkesinspektionen var motivet att även den manliga arbetskraften var i behov av en socialt inriktad yrkesinspektion. Den sociala uppgiften övertogs av särskilda socialinspektörer, vilkas arbete riktade sig till såväl kvinnor som män.

Annika Åkerbloms avhandling *Arbetarskydd för kvinnor. Kvinnlig yrkesinspektion i Sverige 1913–1948* behandlar den kvinnliga yrkesinspektionen under hela dess verksamhetstid. Avhandlingen har två syften: 1) att beskriva och analysera den kvinnliga yrkesinspektionens tillkomst och verksamhet, dvs det särskilda arbetarskydd för kvinnor som den i praktiken kom att innebära, och 2) att spegla den kvinnliga yrkesinspektionens syn på kvinnor och kvinnors arbete.

I ett inledande kapitel presenteras kortfattat forskningsläget, avhandlingens teoretiska och empiriska utgångspunkter samt källor. Det huvudsakliga underlaget för studien består av den kvinnliga yrkesinspektionens arkiv, med årsberättelserna som stomme, Kerstin Hesselgrens arkiv samt ett antal tidskrifter från tiden före och under den kvinnliga yrkesinspektionens verksamhet. Åkerblom beskriver myndighetsarkivet som mycket omfattande och svåröverskådligt. En stor del av hennes insats har bestått i att systematisera innehållet i årsberättelserna och sedan relatera det till andra handlingar.

Kapitel 2 behandlar den kvinnliga yrkesinspektionens tillkomst och arbete, med fokus på dess sociala uppgifter. Författaren urskiljer tre perioder i den 36-åriga verksamheten: 1910-talets filantropiska fas då verksamheten bedrevs i nära samarbete med filantropiskt orienterade organisationer; 1920- och 1930-talens myndighetsutövning då den kvinnliga yrkesinspektionen etablerade en självständig arbetsform samt 1940-talets decentraliserad myndighetsutövning,

då mer arbete på distriktsnivå utvecklades och samtidigt integrerades i den allmänna inspektionen.

Den kvinnliga yrkesinspektionen hade hela landet som sitt ansvarsområde. Även om inte mer än ett par procent av kvinnorna arbetade i industrin vid tiden för myndighetens tillkomst, var nästan 20 procent av industriarbetarna (60 000 av 330 000) kvinnor. Arbetsuppgiften var således enorm. Den myndighet som hade att svara för både arbetsplatsinspektioner och socialt arbete riktat till dessa kvinnor var mycket liten. Till att börja med bestod den av Kerstin Hesselgren som ensam yrkesinspektris. Så småningom fick hon assistenter till sin hjälp och med tiden även en distriktsinspektris. Ida Fischer efterträdde år 1934 Hesselgren och blev därmed den andra och sista som innehade ämbetet som yrkesinspektris.

I ett mycket kort kapitel 3 – Personal och personligheter – ställer Åkerblom frågan om vilken betydelse de anställdas bakgrund hade för verksamhetens utformning. För en liten myndighet är det rimligt att anta att de anställdas erfarenheter mer än på en stor myndighet sätter prägel på verksamhetens arbetssätt och inriktning. För den kvinnliga yrkesinspektionen med en minst sagt vid instruktion, som lämnade mycket stort utrymme för de anställda att utforma arbetet efter intresse och personligheter, är frågan särskilt berättigad.

Författaren konstaterar att Kerstin Hesselgrens bakgrund – en distriktsköterskekurs och en examen som skolkökslärarinna samt arbeten som bostads- och skolköksinspektris – formade inriktningen på den kvinnliga yrkesinspektionen. Hon drar även slutsatsen att också Kerstin Hesselgrens personlighet var utomordentligt viktig för den kvinnliga yrkesinspektionens utveckling. Hesselgrens arbetssätt, att i det tysta verka för resultat,

bedöms ha blivit myndighetens och utvecklats till en norm för den kvinnliga yrkesinspektionen under hela dess verksamhetstid. Den respektabilitet Hesselgren som person åtnjöt bedöms ha överförts till myndigheten som sådan.

Annika Åkerblom tycker sig också urskilja en förändring över tid hos den kvinnliga yrkesinspektionen från en delvis moraliserande inställning till en mer solidarisk hållning gentemot arbetarklassens kvinnor. Hon bedömer att det var arbetet vid den kvinnliga yrkesinspektionen som förändrade inställningen, att konfrontationen med verkligheten fick fördomarna att ge vika. Det finns ingen anledning att ifrågasätta slutsatsen. Dock tycker jag att det underlag som redovisas är väl tunt. Åkerblom är fullt medveten om att det material hon analyserat ger ett myndighetsperspektiv på arbetarklassens kvinnor och att ett syfte med årsberättelserna var att legitimera verksamheten. Ett argument för att kvinnors arbete skulle inspekteras av en kvinna var att en kvinna ansågs ha bättre förutsättningar än en man att förstå och tala med kvinnliga arbetare. Att påvisa förståelse av och närhet till arbetande kvinnor torde därför ha utgjort ett led i legitimeringen av verksamheten. Med tanke på det är författarens läsning – att det från myndighetens sida skedde en anpassning från ett överhetsperspektiv till en solidarisk inställning – lite väl okritisk. Studien skulle ha vunnit på en problematisering och närmare analys av mötet mellan dessa borgerskapets kvinnor i den kvinnliga yrkesinspektionen och deras systrar inom arbetarklassen.

Kapitel 4 behandlar den kvinnliga yrkesinspektionens utåtriktade arbete, dvs inspektioner och undersökningar. Vi får en översiktlig redogörelse för den lagstiftning som låg till grund för arbetet och för frekvens

och inriktning på inspektioner, med betoning på nattarbetsinspektioner, samt undersökningar. Därefter följer en något utförligare redovisning av iakttagelser inspektriserna gjorde under sina inspektionsresor. Här blir historien levande. I en tolv sidor kort framställning återberättar författaren delar av inspektrisernas berättelser från sina inspektioner. Vi delges en blandning av förfärliga men avlägsna arbetsmiljörisiker och sådana som vi känner igen från dagens arbetsliv, som kanske just därför inte känns lika skrämmande. Till de hiskliga hör risken för skalpering om håret fastnade i t ex en maskinaxel. Kerstin Hesselgren var påtagligt bekymrad över dessa olyckor; med dem i åtanke uttryckte hon (1930) oro över ett halvlångt hårmode som tog vid efter en tid av kort hårmode. Spridning av tuberkulos via vatten som dracks ur en för alla arbetande gemensam skopa är ett annat arbetsmiljöproblem som känns avlägset.

En diskussion (s 73) om betydelsen av 1930-talets rationaliseringar för arbetsförhållandena känns desto mer aktuell:

Rationaliseringen av arbete och produktion innebar enligt den kvinnliga yrkesinspektionen både för- och nackdelar för de kvinnliga arbetarna. Å ena sidan togs tunga moment bort [...] Å andra sidan blev arbetet mer forcerat och stressigt. [...] Ida Fischer hänvisade till att läkare rapporterat om ett ökande antal neuroser bland arbetare, och detta sattes i samband med arbetets rationalisering.

Minskning av tungt arbete i kombination med att arbetet blev mer forcerat motsvarar 1990-talets minskning av monotont arbete och av antalet anställda, vilket driver upp arbetstakten. Ett ökande antal neuroser ser ut att vara vad vi med dagens terminologi kallar för utbrändhet.

Med effektiviseringarna ökade också ett annat problem, ”skrivkrampen”, som beskrevs (s 71) så här i yrkesinspektrisens årsberättelse 1939:

[...] sjukdomar i armmuskler och nerver, som man mer eller mindre riktigt kan föra under beteckningen skrivkramp förekommit inom affärskontor, banker, försäkringsbolag av enskild och statlig karaktär, telegrafverket m m. De arbetsmoment som framkallat skrivkrampen, ha utgjorts av såväl handskrivning som av maskinskrivning och arbete vid bokförings- och stansmaskiner.

Dåtidens skrivkramp har med datorerna döpts om till musarm. Idag vet vi väl något mer om vad som åstadkommer belastnings-sjukdomar, men som arbetsskador är de förmodligen minst lika vanliga nu som då. Redan för 60 år sedan visste man också att avbrott i arbetet och att växla arbetsuppgifter hjälpte.

I vissa avseenden har således mycket hänt, i andra tycks dagens problem varit aktuella redan under den kvinnliga yrkesinspektionens tid. Naturligtvis finns det historiska studier som mer grundligt dokumenterat arbetsmiljöer och arbetsmiljöproblem från 1900-talets början och mitt. Till skillnad från dessa får vi i Åkerbloms avhandling en översikt, om än kortfattad, av hur problemen kunde se ut på kvinno-dominerade arbetsplatser i flera branscher. Just kvinnors arbetsmiljöproblem är annars ett sorgligt försummat historiskt kapitel.

I kapitel 5 presenteras synen på kvinnor och kvinnors arbete som den kommer till uttryck i den kvinnliga yrkesinspektionens beskrivning av sin verksamhet. Den paragraf i arbetsinstruktionen som innebar ett extra arbetarskydd för kvinnor skapade, i kombination med definitionen av yrkes-

hygien, minst sagt breda ramar för verksamheten. Problem som kunde definieras som yrkeshygieniska kunde också göras till uppgifter för den kvinnliga yrkesinspektionen. På detta sätt vidgades arbetsuppgifterna till att omfatta inte bara den fysiska arbetsmiljön utan också förutsättningarna för kvinnors förvärvsarbete med avseende på barn tillsyn, den fria tiden och kvinnors mentala hälsa. Uppgiften blev att utöver situationen på arbetsplatsen förbättra kvinnornas allmänna livssituation.

Den yrkesutbildning som den kvinnliga yrkesinspektionen planerade och organiserade var i huvudsak inriktad på traditionella kvinnoområden som hushållsarbete och sömnad. Undantag var kurser under andra världskrigets beredskapstid med arbetskraftsbrist då kvinnor utbildades även för arbete i den krigsrelaterade industrin. Vid arbetslöshetskriser organiserades arbete i jord- och skogsbrukskolonier samt bärplockning. Yrkesinspektrisen propagerade också för att arbetslösa kvinnor skulle ta anställning som hembiträden, och ville ha en uppvärdering av detta yrke. De inbrott som kvinnor under andra världskriget gjorde i traditionella mansyrken försvarades. Genom att driva utbildning för traditionella kvinnoyrken befäste således den kvinnliga yrkesinspektionen den rådande könsarbetsdelningen. Genom att stödja kvinnors inbrott i yrken som de tidigare varit utestängda från verkade man för en uppluckring.

Den kvinnliga yrkesinspektionen begränsade dock inte sitt arbete till kvinnors arbetsmiljöer, utan inbegrep i kvinnors arbetsvillkor även hemförhållanden, barn tillsyn och fritid. Genom att t ex verka för organiserad barn tillsyn sökte den kvinnliga yrkesinspektionen underlätta för mödrar att

förvärvsarbete och för förvärvsarbetande kvinnor att bli mödrar. Dessa fostrande ambitioner kom till ett tydligt uttryck i engagemanget i fritidsfrågor och riktade sig särskilt till unga kvinnor, som sågs som en riskgrupp: Den fria tiden skulle idealt utnyttjas för förkovran och rekreation, "det hälsosamma livet". Myndigheten uppfattade således kvinnors hela livssituation som sitt arbetsområde. Det framgår inte i vilken utsträckning denna vida förståelse av begreppet arbetarskydd var tidstypisk. Författaren gör nämligen få utblickar från den kvinnliga yrkesinspektionens verksamhet och relaterar i liten utsträckning till annan historisk forskning om arbetarskydd.

Den kvinnliga yrkesinspektionen tillkom i ett sammanhang där kvinnors förvärvsarbete visserligen var nödvändigt, men inte sågs som önskvärt. Under verksamhetstiden förändrades utgångspunkten och den kvinnliga yrkesinspektionen kom att stödja kvinnors förvärvsarbete. Myndigheten bidrog därmed till att normalisera gifta kvinnors och mödrars förvärvsarbete under en period då det uppfattades som ett problem.

Annika Åkerbloms studie belyser en för kvinnors förvärvsarbete formativ period och gör det med utgångspunkt i en verksamhet som påverkade lagstiftningen och synen på kvinnors arbete. Den har därmed ett givet intresse för den samhällsvetenskapligt och historiskt intresserade. Avhandlingen ger perspektiv på dagens medicinskt och naturvetenskapligt inriktade arbetarskydd och kan förhoppningsvis vinna läsare även i dessa kretsar.

fil dr **Martha Blomqvist**

Arbetslivsinstitutet och Centrum för kvinnoforskning, Uppsala universitet